

Проф. Станислав Дністрянський.

Реформа правничих і суспільних наук.

I.

Декому могло б здаватися, що не пора займатися питанням про метод правничих чи суспільних наук, доки правні та суспільні відносини теперішньої доби ще неясні й нескристалізовані. Крім цього й такий заміт можливий, що не наше діло саме тепер тим займатися, коли державна думка є в небезпеці і коли всяку нашу енергію ми повинні звернути в тому напрямку, щоби її зберігти, а не в тому, щоби обмірковувати наперед питання, які вимагають, щоби держава вже існувала та мала безпеку свого існування на будуче.

Якщо придивимося ближче цім замітам, то мусимо прийти до погляду, що вони нестійні. Правда, що живемо в часі нових правних та соціальних течій; правда навіть, що є й змагання звести ідею права *ad minimum*, а ідею держави заступити якимсь соціальним новотвором безтериторіяльної спільноти (большевизм), — то всеж таки після всякої бурі мусить прийти супокій, а суспільне життя мусить увійти на мирний шлях доцільної праці одиниць і загалу та піддатись нормам суспільного ладу й порядку. Тоді мусять скристалізуватися правні й суспільні відносини, — а до цього мусять бути з одного боку люде, що зрозуміють провідні ідеї суспільних мас, та, зібравши їх у правну систему, придбають для них загальне признання народу, а з другого боку люде, які стануть на сторожі цього суспільного ладу, що його усанкціонує нарід силою свого народнього авторитету. Одно й друге завдання мусить припасти правникам, не в тому розумінні, що вони малиб знати більшу чи меншу кількість якихсь правних приписів, але в тому, що вони малиб бути правдивими творцями суспільного ладу й порядку, так як славні римські юристи були разом творцями й сторожами цілого правного апарату в державі. Це велике суспільне завдання потребує глибокого знання людських потреб і суспільних змагань, воно потребує великої науки, яку треба заздалегідь здобути, щоб могли своему народові віддати правдиву прислугу.

Будівництво нашої держави мусить оператися на свідомо до цього підготовлених кадрах українських інтелектуальних сил; тому ті круги, які під теперішню невідрадную пору вважають своїм обовязком стати на чолі державної думки на Україні, мусять і про те подбати, щоби майбутнім будівникам держави вказати шлях, по якому вони зможуть здобути цю науку, котрої потребують для поставлення і піддержання правного порядку в будучій українській державі.

З цього й слідує, що питання, як треба повести правничі та суспільні студії, належить до дуже важних, можна сказати: основних питань нашого державного будівництва.

Арістотель називає чоловіка *ζῷον πολιτικόν*. Це правда стара як світ, та на полі права вона має найбільше значіння. Право є нормою

людського співжиття, є тому соціальною інституцією *par excellence*; для чоловіка цілком ізольованого від світа нема права. Остільки суть права була завжди однакова, хоча правний устрій був у різних часах ріжний; признавали це Римляне в своїх загально відомих правних принципах: „*neminem laedere*“, „*suum cuique tribuere*“, хоча римське право мало визначно-індивідуалістичну закраску; та основа права не змінилася, хоч від прийяття Христової віри ціла увага етичного світа звернулася виключно до одиниці; вона виступила дуже різко на верх в течіях реформації, та вкінці найшла загальне й повне признання у французькій революції. Те саме потверджує й історія культури. Право появляється щойно там, де існують соціальні звязки. Але зі соціальними моментами виступають також економічні чинники. У самого почину людства лучиться одиниця в соціальні звязки з економічних причин для безпеки та сталого заспокоєння життєвих потреб. Економічні мотиви стають й на будуче головною основою всіх соціальних звязків, почавши від родини, роду, племені аж до звязків найвищого ступня, до народу й держави, а за тим іде, що вони мають рішаючий вплив і на розвиток права.

Уже з того бачимо, що наука права вяжеться нерозривно з економічними та суспільними науками. Хто розділює ці науки як н. пр. в деяких німецьких університетах, той розриває природну сполучу, без якої право не може як слід розвиватися. Економія, соціологія й право є від самого почину так звязані, що тільки у взаємній сполучі дають вони повний образ суспільного життя. Вони є щоправда в новій науковій системі осібними розділами духових наук про людське співжиття, але обусловлюють себе взаємно так, що годі їх якнебудь розмежувати. Економіка розвивається на підставі суспільного й правного ладу; соціологія без економічних основ та без правно утвердженого порядку є безвартним абстрактом; а правна система, якб не оглядалася на підстави економічного життя або на сили й потреби суспільности, булаб мертвою теорією або противорічністю сама в собі.

Одначе, серед тих наук право здобуло собі наслідком свого нормативного характеру значіння порядкуючого елементу, та за тим обявилася препонтеранція права в уладжуванні економічних і соціальних питань даної доби. Тому що в суспільности мусить бути хтось, що стане на чолі суспільного ладу, то витворюється влада, яка переймає керму економічних та суспільних відносин дотичного соціального звязку. Це провідна ідея державности. Держава служить економічним та суспільним цілям своїх громадян — але формою стає державна влада з державним правним апаратом; тому наслідком того витворюється в дійсности підпорядкування згаданих економічних і суспільних цілей під державну владу. Тому там, де державна влада зуміє відповісти економічним та суспільним цілям усіх своїх громадян, де вона — коротко кажучи — остає в повній гармонії з правдивими економічними та соціальними потребами своєї суспільности, там вона є дуже трівка, там і право находиться в гармонії з економікою

і соціологією даного часу і даної території. Де однак ця гармонія неповна, там справжні економічні та соціальні зманання, які малаб нормувати держава, мусять стати в противности до влади, та ця боротьба мусить доти трівати, доки державна влада, що станула на чолі правної системи, не відповість усім економічним і соціальним вимогам сучасної доби, або доки вона саме не уступить місця іншій владі, чи іншій правній системі. Історія дає багато прикладного матеріалу про це питання.

В першому ряді мусимо згадати про римське право. Не було в світі так знаменито зорганізованої правно держави, як римська держава старих віків. Вона витворила поняття римського „горожанина“ (*civis Romanus*) від „города“ Риму, обмежуючи первісно *civitas* на Рим, та ставляючи з самого почину *ius civile* у противність до *ius gentium*. Але зі зростом римської держави затирається та основна різниця, а горожанами стають усі вольні мешканці римської держави. Правна концепція суспільного ладу ґрунтується на приватно-правному принципі, та приватне (с. т. цивільне) право дає головну основу державної ідеї Римлян. Щоправда існує різниця між вольними „горожанами“ а невольниками, і лише перші можуть бути субектами права, міжтим коли невольники в сути річі можуть бути лише обектами права; але приватна сфера вольного „горожанина“ зберігається всякими законами, та на індивідуальній почві римського „горожанина“ розцвітається римська держава до небувалих розмірів. Пошана права одиниці — це найвище право Римлянина. Та якраз до означення цього права покликала римська держава як найширші круги. Цей устрій належить до найкращих і найтрівкіших у цілій історії людства. Не місце тут розбирати подробиці цього устрою, але вистане сказати, що найважніші основи приватного римського права поставлено за часів римської республіки, що всі народні чинники, від *leges* і *plebiscita* почавши, а на *senatus consulta* і *edicta magistratum* скінчивши, причинилися до того, щоб витворити й скріпити приватно-правну свободу римського „горожанина“. Найважніше однак підчеркнути притім те особливе становище, яке припало при будівництві римського права римським юристам, с. т. вченим горожанам-правникам, котрі в своїх наукових міркуваннях розробили і дефінітивно скристалізували поодинокі засади приватного права, даючи йому силою високої наукової ерудиції ту форму, якою воно здобуло собі не лише римських „горожан“, але й після довгих століть широкі верстви гуманітарного суспільства чужих народів. Поклонився перед тим значінням римський імператор Юстиніян, та казав списати найважніші вискази (фрагменти) римських юристів в одному великому збірнику законів. Римські правні постанови не мали, як сьогодні, форми абстрактних правних приписів, чи правних приказів, а тільки форму наукових міркувань на основі практичних життєвих випадків; вони були не мертвою буквою закона, але живим словом вчених горожан про спосіб нормування приватного життя.

У тому їхня велика сила — сила знання правних життєвих основ, та сила правничого абстракту на підставі конкретного випадку. Ось й уся тайна правничої науки. Вона мусить опертися на глибокому знанні суспільних та економічних відносин життя і просліджувати незалежно від якогонебудь етичного чи фізичного примусу провідні основи всіх життєвих потреб суспільности.

Цілком инакша картина представиться нам, коли згадаємо про правні відносини з часів церковної ерархії середніх віків. Церковна власть підпорядкувала всіх вірних, не лиш одиниці але й держави, під свої цілі. Покорилися їй наймогутніші держави сучасної доби. Вона звернула цілу увагу на етичну сторону одиниці, приучуючи її сторонити від всяких забаганок „міра сего“. Таким чином вона старалася у всіх вірних відвернути увагу економічних чи соціальних проблем, та сама й не гадала приступити до розв'язки дотичних питань державного життя. З другого боку, церковна власть вдоволялася впливом на тодішні державні круги, підпираючи їх у нехтуванні економічних та соціальних питань широких верств населення. Абсолютистичний режім був у найкращім розвитку, а вірні під впливом церкви зносили його бігом століть з великою терпеливістю. Право було тоді лише для вибраних — а широкі маси терпіли, не могучи ніде найти свого права. Наука права зниділа цілком — тільки деяким особам з церковної ерархії було можливо займатися правом на основі папських буль чи інших канонічних розпорядків. Ці відносини змінилися щойно через реформацію, яка виборолала релігійну свободу одиниці, а релігійні війни поклали кінець володінню церковної ерархії в справах державного життя.

Так і право мусіло в новітніх віках прийти знова до значіння. Рецепція римського права була зновленням ідеї свободи одиниці в приватно-правному житті. Та на жаль, римське право не могло запоручити усім одиницям повної правової рівности. З часів церковної влади полишився устрій упривілейованих станів супроти широких мас, а римське право не знесло, як відомо, ніколи ріжниць між вольними „горожанами“, а невольниками. Так настала тепер влада упривілейованих станів, що підчинила свої меґоістичним цілям широкі маси населення. У февдальній державі числилася правна система тільки з інтересами станів, усім другим лишалися тільки мінімальні правні основи для їхньої екзистенції; право нормувало їхню зависимість, а не рівність супроти других.

Тому брак гармонії між економічними і соціальними відносинами а правовою владою мусів привести до катастрофи. Приготовили її вчені правники, що проголосили т. зв. право натури. Гуго, Гроціюс був перший; за ним пішли другі. Невдоволені з несправедливости, яка слідувала з присвоювання собі осібних правних привілеїв деякими станами, вони винесли ідею незмінного, немов у серцях усіх людей вродженого, права, яке зпоконвіка є те саме, та прислугує всім людям, як таким, без огляду на стан, до якого вони належать. На цій критичній почві вирости два великі французькі вільнодумці Мон-

теске і Руссо. Монтеске піддав в своїм головнім творі: „L'esprit des lois“ основній критиці правну систему й правні інституції ріжних держав, виказуючи, як далеко вони ріжняються від того, чоґо потребує суспільність, та заявився за республіканською формою правління. Руссо пішов у свому творі: „Le contrat social“ ще дальше, даючи наукову концепцію республіканізму в соціальному договорі, репрезентованому через волю цілого народу, так як лише цілому народові, як такому, має прислугувати без огляду на стани державно-правна суверенність.

Оба ті філософи — правники були предтечами французької революції, яка зажадала зрівнання станів та рівности всіх супроти права. Станові ріжніці перестали існувати, а на їх місце видвинула французька революція „права людини“ (les droits de l'homme). З тим моментом починається для права нова ера; правна система починає обіймати потреби й змагання цілої суспільности. Колиж має бути повна гармонія поміж правом а всіми членами суспільности, то всі члени суспільности повинні бути заступлені в цій державній владі, яка витворює правну систему. Це — ідея демократії а її форма парламентаризм.

Під тим кличем стоїть в 19. віці ціла Европа, з виймком Росії і Турції. Росія лишилася деспотичною, та не завела в себе гармонії між правною системою а вимогами економічного чи суспільного життя широких мас. Тому в Росії не повернуло право до своїх природних основ, бо державна влада лише собі признавала авторитативний вплив на правну систему, не покликуючи до цього суспільности, ні не оглядаючися на неї; державна влада накидала з гори суспільности свою волю, вимагаючи сліпого послуху. Не диво, значить, що при такій системі правдива правна ідея не могла свобідно розвиватися, та Росія не могла видати такого вольного правничого стану, як другі держави цивілізованого світа. Право мало форму категоричного імперативу, воно мішалось в найінтимнійші приватні та чисто-етичні справи одиниці, а законзбори росли раз у раз до нечуваних розмірів, обіймаючи непроглядне чїсло приписів, між якими ніякий правник не міг собі дати ради. Правники стали мертвими машинами до зберігання правних приписів, без волі, без значіння, без впливу на правну систему. Так і наука права мусіла обмежитися трохи-не виключно до мнемотехнічного присвоювання собі відповідної скількості законних приписів, не поглублюючи їх духа, ні основ, бо їх основа була завше одна: категоричний імператив деспотичної влади. Тому на землях колишньої російської імперії годі шукати якихнебудь задатків на піддержання правдивої ідеї права та на утворення вольного стану правників.

Але що суспільність почувалася вже вольною, то піднесла вона проти цього грімкий протест, та витворилася політична боротьба між чинниками, які зуміли стати при кермі держави, а тими, що мали право *in abstracto* признане, але *in concreto* не могли його виконувати. Це борба за правдиву демократичну ідею в праві, за

повну гармонію між правною системою, а економічними та соціальними потребами найширших суспільних мас.

Ця боротьба дістала невдовзі широкий політичний підклад. Найширші народні маси зголосилися до безпосередньої управи державою. Та коли чинники, які були у кермі, не схотіли свого фактичного впливу перенести на загальні громадянські круги, само громадянство стануло в конфлікт до держави, жадаючи її перестрою на справжніх всенародніх основах. Народ і держава станули своїми суперечниками, а національне питання стало найважливішим питанням нової доби — та на основі цього питання прийшло з початком 20. віку до всесвітньої війни.

Шляхами цього відношення державної влади до широких суспільних мас пішла й наука права в 19. і в початку 20. віку. Зараз після французької революції запанували визвольні ідеї теоретиків права на турі над умами всіх правників, та вольна наука права поширилася на всі областях правничого знання, обіймаючи не лише приватне, але й публичне право. Теорія приватного права поглибила його знання дослідом історичних основ (історична школа Савінія і Унгера), та приступила опісля даліше до розсліду духа права й філософічних провідних проблемів правничої науки (Герінг); вкінці вона вступила на шлях зависимости ідеї права від економічних та суспільних умовин життя (Штайнбах, Офнер). А наука публичного права пішла шляхами „*royaume municipal*“ французької конституанти (1789) та ідеї Монтеסקе й Руссо і підготовила основні конституційні закони на демократичних основах.

Але цей розвиток вольної правничої науки припинився через нові державні чинники, які станули у кермі держави та в бюрократичному апараті добули собі безпосередній вплив на переведення правної системи в державі. Так прогомоніли скоро ідеї правдивої народньої волі, а парламентаризм дійшов мало-помалу до ролі прислужника пануючих клас. Правнична наука, що почала щойно свобідно розвиватися, станула згодом на службу бюрократії, яка завернула назад до системи мертвої букви закона, а намість зрозуміння змагань і потреб широких мас виходила в дійсности з погляду, що не вона дія населення, але населення для неї.

Система приватного права задержала щоправда історичний метод, але не на те, щоби зрозуміти провідні ідеї та шляхи римської юриспруденції, але щоби з перестарілими приписами римського права і з поглиблюванням пустої правничої діалектики впровадити науковий квієтизм, та примкнути очі на все те, що сучасна доба з собою приносить. За тим пішло переладкування правничих факультетів історично-правничими студіями. Практичні правники відчужилися від життя, а судова практика станула здебільшого на службу порожньої, схолястичної діалектики, без реальної основи в суспільному житті. Буква закона стала альфою і омегою правної системи у її практичному переведенні. Лише між ученими правниками викликав цей поворот до давної правної системи протест, та вони зажадали знова безпосередньої та

взаємної залежності правної системи від економічного й суспільного положення широких мас (на пр. А. Менгер).⁸

Таксамо теорія й практика публичного права вступила невдовзі на той шлях, на якому хотіли її мати пануючі круги. Правда, що новітна держава мала бути правовою державою, але це не було в дійсности запоручене основними законами зрівнання права для всіх, тільки правна система, спрепарована по рецепті бюрократичної влади пануючих клас і пануючих народів. Навіть теорія державного права не бралася розбирати, чи державна влада, яка стояла на чолі правної системи, відповідала справді тим завданням, що її поставила конституція, тільки вона стояла трівко на принципі безумовного примусового володіння держави, не торкаючися ні етичних, ні соціальних підстав. З теорії про „*raison d'etat*“ не лишилось майже нічого, натомість правна система почала губитися в непроглядному числі вельми скомплікованих приписів державної бюрократії, які убивали не лише громадянську свободу, але загалом якунебудь провідну думку здорового співжиття цілого громадянства. Таксамо затихли голоси про теорію суверенности народу (Руссо) та про національні права, які прислугуватимуть кожному народові від держави (Блунчлі), а заінкамерована теорія державного права приходила над народами до денного порядку, вважаючи його за поняття, яке годі здефініювати, та якому ніяк не можна признати осібних прав чи прерогатив у державі чи супроти неї. В університетах обмежено науку державного права та й другі економічні чи суспільні науки до дуже малих розмірів, хоч науковий та практичний матеріал постійно ріс, немовби, правлячим кругам на тім залежало, щоби як найменше вольних думок діставалося цим шляхом до публичного відома, а в багатьох університетах відділено економічні і суспільні науки від правничих факультетів, розриваючи природний звязок цих наук між собою.

Тому не диво, що проти цього почали підноситися голосні протести, а й серед правничих кругів проявилось загальне змагання до реформи правничих і суспільних наук. Воно виступило дуже різко вже перед війною, тому мусимо йому ближче придивитися, щоби опісля вказати шлях, на який повинні вступити ті науки під теперішню пору.

Таких задатків можна шукати лише в інших європейських державах, які, прийнявши провідні ідеї французької революції, старалися завести гармонію між правом а економічними та соціальними змаганнями суспільности. Першим наслідком цього старання було те, що широкі народні маси почали грати важливу ролю в публично-правному житті. Римське право поставило основу особистої правної свободи в приватній сфері одиниці; натомість новітне право відкрило суспільности свободний шлях публичного життя — та широкі народні маси прийшли до впливу на безпосередній розвиток публичних прав кожного громадянина. Можна сказати: на місце римського „горожанина“ станув новітний „громадянин“. Право, яке раніше

було доменою тих, що жили по „городам“, має тепер обняти всю „громаду“, де вона-б і не була. А громада — великий чоловік!

Та, на жаль, пореволюційні часи викривили помалу ці великі ідеї, що її людству принесла французька революція. Правда, що признано права людини; та правда, що через зрівнання всіх станів піднеслися занедбані круги суспільности, а торгівля й промисл дійшли до небувалого розцвіту — але полишилося ще багато оstarнків давної ери, так що справжня демократична ідея не могла осягнути повної перемоги. Знова „города“ та їхнє населення взяли в дійсности в свої руки керму державної влади, та почали виконувати її односторонно, нехтуючи інтереси широких громадянських мас. Так звана буржуазія станула на чолі державно-правного ладу, ставляючи намість демократії — плютократію та бюрократію.

(Далі буде.)

В. Оренчук.

Фінансова криза.

Що послідня всесвітна війна була головно економічною війною, свідчать наглядно її наслідки. Крім зміненої карти Європи, принесла вона нам також корінну переоцінку економічних засад, на котрих — здавалось людству, як на гранітних підставах збудовано господарство світу. Переоцінку цю зауважували вже й в часі війни. Ріжні її симптоми були й/тоді замітні для критичного дослідувача, котрого ціллю були не сістемі, критерії та теорії; як такі, але замкнена в них, більш або менш зручно підхоплена дійсність. Яким дивним вказався нам погляд кількох американських економістів, котрі на конференції в грудні 1916. року посміли сумніватись в тому, чи зможе утриматися золота валюта і після війни. Переважаюча більшість останніх учасників конференції була очевидно проти, і оскільки би життя стосувалось до виголошених тез, а не навпаки, золота валюта панувала-б фактично і понині.

Кожна переоцінка є рівночасно і перебудовою; це посліднє явище незвичайно відрадне, завжди богате новими ідеями та реальною вартістю. Постійний процес перебудови зовемо навіть загально поступом. Можна-б цьому всьому тільки радуватись, колиб цей процес не нищив рівночасно старих цінностей, набутих вже вартостей. До якого степеня може дійти згадана сила знищення, видно найкраще зі стану нинішнього грошового господарства держав обох ворожих колись, та на жаль ще й тепер, коаліцій. У всіх їх помічаємо одну і ту саму черту, а іменно страшне надужиття громадянського довіря, поповнене друкарським станком. Це надужиття перейшло всяку міру. Можна сміло сказати, що перед війною не було певно ані одного теоретика, ані одного практика в справах державного кредиту, котрий бувби вірив, що воюючі держави зможуть таким відносно легким способом, та ще й на протязі цілих чотирьох літ добути такі великі суми. Неправдоподібність, майже неможливість сталися фактом,